

ZDZISŁAW KUPISIŃSKI SVD

BADANIA NAD RELIGIJNOŚCIĄ LUDOWĄ W KATEDRZE RELIGIOLOGII I MISJOLOGII KUL

RESEARCH ON FOLK RELIGIOSITY
IN THE DEPARTMENT OF RELIGIOUS STUDIES AND MISSIOLOGY KUL

Abstract. The article presents the historical activity, specificity and thematic scope of research conducted by faculty members and students, with particular focus on postdoctoral (habilitation), doctoral and master theses that were written on the subject of folk religiosity at the Department of Religious Studies and Missiology of John Paul II Catholic University of Lublin. In order to explain their methodology and the method of analysis of the collected source material deriving from ethnographic field studies into social and spiritual folk culture, the article presents the main themes of the examined annual rituals (Advent, Christmas, Lent, Easter) and the rites of passage (wedding, funeral). Many articles on folk rituals and religiosity have been published in journals and scientific monographs.

Key words: Department of Religious Studies and Missiology of John Paul II Catholic University of Lublin; folk religiosity; folk customs and rituals; annual rituals and rites of passage; ethnographic field studies.

Translated by Rafał Augustyn

Trudno wyobrazić sobie polski krajobraz bez przydrożnych kapliczek, krzyży, przy których w maju wspólnie śpiewa się litanie do Matki Bożej czy październik bez nabożeństw różańcowych odbywających się w kościele. Nieodłącznym elementem polskiego pejzażu są również sanktuaria maryjne i świątynie, którym patronują święci pańscy. Czym właściwie jest pobożność i religijność ludowa? W *Katechizmie Kościoła Katolickiego* czytamy: „Poza liturgią sakramentów i sakramentaliów katecheza powinna brać pod uwagę formy pobożności wiernych i religijności ludowej.

Dr hab. ZDZISŁAW KUPISINSKI SVD, prof. KUL – kierownik Katedry ReligioLOGII i Misjologii w Instytucie Teologii Fundamentalnej, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II; adres do korespondencji: ul. Jagiellońska 45, 20-806 Lublin; e-mail: dzidek@kul.lublin.pl

Zmysł religijny ludu chrześcijańskiego zawsze znajdował wyraz w różnorodnych formach pobożności, które otaczały życie sakramentalne Kościoła. Są to: cześć oddawana relikwiom, nawiedzanie sanktuariów, pielgrzymki, procesje, droga krzyżowa, tańce religijne, różaniec, medaliki” (KKK 2012, 1674)¹.

Katechizm zwraca uwagę, że te formy pobożności są kontynuacją życia liturgicznego Kościoła, ale go nie zastępują. Uwzględniając czasy liturgiczne, „należy te nabożeństwa tak uporządkować, aby były zgodne ze świętą liturgią, z niej niejako wypływały i do niej wiernych prowadziły. Liturgia bowiem ze swej natury znacznie je przewyższa” (KKK 2012, 1675). Dlatego, by podtrzymać i wspierać religijność ludową, konieczne jest rozeznanie duszpasterskie, w razie potrzeby należy oczyszczać i pogłębiać zmysł religijny, z którego wyrastają te formy pobożności, a także kierować je do głębszego poznania misterium Chrystusa (Kupisiński 2010, 224-25).

Zatem KKK, powołując się na Dokument z Puebla (1979, 448) oraz adhortację apostolską Pawła VI *Evangelii nuntiandi*, 48 określa, że: „Religijność ludowa w swojej istocie jest zbiorem wartości odpowiadających w duchu mądrości chrześcijańskiej na podstawowe pytania egzystencjalne. Mądrość katolicka ludu odznacza się zdolnością tworzenia syntezy egzystencjalnej. W ten sposób dochodzi do twórczego połączenia elementu Boskiego i ludzkiego, Chrystusa i Maryi, ducha i ciała, wspólnoty i instytucji, osoby i społeczności, wiary i ojczyzny, rozumu i uczucia. Mądrość ta jest humanizmem chrześcijańskim, który podkreśla z mocą godność każdej osoby ludzkiej jako dziecka Bożego, ustanawia podstawowe braterstwo, uczy spotkania z naturą i zrozumienia, czym jest praca, daje motywacje życia w radości i pogodzie ducha nawet wśród trudów życia. Mądrość ta jest też dla ludu podstawą rozeznania, ewangelicznym instynktem, który pozwala spontanicznie ocenić, kiedy Ewangelia zajmuje w Kościele pierwsze miejsce, a kiedy usuwają i zagłuszają ją inne sprawy” (KKK 2012, 1676).

W takim rozumieniu religijności i pobożności ludowej pracownicy naukowcy Katedry Religiologii i Misjologii oraz studenci na seminarium z religioznawstwa prowadzą etnograficzne stacjonarne badania terenowe nad kulturą duchową, a w niej zwracają szczególną uwagę na religijność ludową, zarówno w różnych regionach Polski, jak i na Ukrainie. Punkt pierwszy przedstawia działalność historyczną Katedry Religiologii i Misjologii, drugi – tematykę badań pracowników naukowych i studentów, ze zwróceniem uwagi na prace habilitacyjne, doktorskie i magisterskie, jakie powstały w naszej Katedrze (dorobek), a punkt trzeci prezentuje metody badawcze i tematykę badań (obrzędy doroczne, rytuały przejścia), aby przybliżyć metodę i sposób opracowania zebranych materiałów źródłowych, które pochodzą przede wszystkim z własnych etnograficznych badań terenowych.

¹ *Katechizm Kościoła Katolickiego* (2012), Poznań: Pallottinum (skrót KKK).

1. GENEZA KATEDRY RELIGIOLOGII I MISJOLOGII

Obecna Katedra Religiologii i Misjologii genezą sięga do początków KUL, kiedy to na pierwszym posiedzeniu Senatu Akademickiego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego jesienią 1918 roku została erygowana Katedra Historii Religii, a tym samym stała się pierwszą w Polsce katedrą religioznawstwa. Początkowo jej działalność dydaktyczna ograniczała się do prowadzenia wykładów dla studentów teologii fundamentalnej, wykładowcami byli: ks. Józef Archutowski (1918-1920), ks. Józef Kruszyński (1930-1939) i ks. Edward Bulanda (1945-1949) (Łukaszyk 1968, 5-6).

Gdy zatrudniono na Sekcji Teologii Fundamentalnej ks. dr. Teofila Chodźdłę SVD, etnologa i religioznawcę, uchwałą Rady Wydziału Teologicznego z dnia 18 lutego 1958 roku reaktywowano działalność Katedry Historii i Etnologii Religii. Ze względu na specjalizację ks. dr. T. Chodźdły pierwotna nazwa Katedra Historii Religii została zmieniona na Katedrę Historii i Etnologii Religii, w której sprawował on funkcję kierownika w latach 1961-1976. W roku 1973 na stanowisku starszego asystenta w katedrze został zatrudniony ks. dr Henryk Zimoń SVD, a od 1975 r. pełnił on funkcję adiunkta. Od 1985 r. został kierownikiem Katedry Historii i Etnologii Religii. Ważnym wydarzeniem dla Katedry była uchwała z 15 października 1985 r. Rady Wydziału Teologicznego ustanawiająca specjalizację religioznawstwa przy Katedrze Historii i Etnologii Religii na Sekcji Teologii Fundamentalnej, która rozpoczęła działalność w roku akademickim 1985/86. Od tego czasu księża i absolwenci teologii mogli podejmować stacjonarne studia różnych dyscyplin religiologicznych, ze szczególnym uwzględnieniem nauk religioznawczych (Nagy 1994, 195; Zimoń 1985, 161; tenże 2009, 11-12).

Od roku 1986 pracownikiem naukowym Katedry na stanowisku asystenta stażysty został mgr Krzysztof Gładkowski (od 1987 r. pełnił funkcję asystenta, od 1993 – adiunkta). Po rezygnacji z pracy K. Gładkowskiego, na stanowisku asystenta w Katedrze zatrudniony został z dniem 1 października 1994 r. ks. dr Zdzisław Kupisiński SVD, od 1998 r. pełnił on funkcję adiunkta, a od 01.11.2009 r. otrzymał stanowisko profesora nadzwyczajnego. Z dniem 1 października 2003 r. w Katedrze zatrudniony został trzeci pracownik naukowy ks. dr Stanisław Grodź SVD, od 2007 adiunkt. Od 01.10.2011 r. do 30.09.2013 r. na stanowisku asystenta pracował dr Józef Nowak (Zimoń 2009, 12).

Po przejściu ks. prof. dr. hab. Henryka Zimonia na emeryturę od 01.10.2012 r. kierownikiem Katedry Historii i Etnologii Religii został ks. dr hab. Zdzisław Kupisiński SVD, prof. KUL. Na skutek reorganizacji studiów ówczesna Katedra 01.03.2013 r. została przekształcona w Katedrę Religioznawstwa, a 11.06.2014 r. w Katedrę Religioznawstwa i Misjologii, i liczyła trzech pracowników naukowych:

kierownik dr hab. Zdzisław Kupisiński SVD, prof. KUL, adiunkt dr hab. Andrzej Pietrzak SVD, adiunkt dr Stanisław Grodz SVD. Na skutek reorganizacji w Instytucie Teologii Fundamentalnej z dotychczasowych Katedr: Religioznawstwa i Misjologii oraz Teologii Religii dnia 01.10.2016 r. utworzono Katedrę Religiologii i Misjologii, w której pracują: kierownik dr hab. Zdzisław Kupisiński SVD, prof. KUL, dr hab. Ireneusz S. Ledwoń OFM, prof. KUL, dr hab. Andrzej Pietrzak SVD, prof. KUL.

2. DZIAŁALNOŚĆ NAUKOWA

Jednym z nurtów badawczych Katedry Religiologii i Misjologii na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim jest kultura ludowa na ziemiach słowiańskich. W ramach tej działalności prowadzone są etnograficzne stacjonarne badania terenowe nad kulturą społeczną i duchową Polski, badaniami objęto także niektóre regiony Ukrainy. Celem podejmowanych eksploracji jest dokonanie opracowań z zakresu obrzędowości dorocznej, rodzinnej, agrarnej itd. Studenci Katedry wraz z pracownikami naukowymi organizowali obozy etnograficzne (w Skierbieszowie na ziemi zamojskiej, w dekanacie Gorzów Śląski (diecezja opolska), w parafii Brzegi (diecezja małopolska), na ziemi opoczyńskiej i radomskiej, regularne wycieczki i wyjazdy naukowe do muzeów etnograficznych i skansenów (m.in. skanseny: Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku, Tokarnia pod Kielcami, w Bierkowicach, w Klukach, Słowiński Park Narodowy, Muzeum Wsi Kieleckiej, Muzeum Wsi Lubelskiej, Muzeum Misyjno-Etnograficzne w Pieniężnie, Muzeum Sztuki Ludowej w Otrębusach, Muzeum Etnograficzne w Warszawie, Muzeum Tatrzańskie w Zakopanem, Muzeum Regionalne w Opocznie, Muzeum Etnograficzne w Krakowie, Muzeum Pomorza Środkowego w Słupsku i inne), (Kupisiński 1995, 145; tenże 2009, 176-78; tenże 2010a, 44).

Prace dyplomowe studentów koncentrują się wokół zagadnień związanych z religią Słowian, ludową kulturą społeczną i duchową Polski i Ukrainy oraz nowymi ruchami religijnymi. Z zakresu tej problematyki ks. prof. Henryk Zimoń był promotorem 5 prac doktorskich i 50 prac magisterskich, a ks. dr hab. Zdzisław Kupisiński, prof. KUL – 2 prac doktorskich, w tym jednej z regionu nadsańskiego i Bojkowszczyzny na Ukrainie, oraz 26 prac magisterskich podejmujących problematykę obrzędowości rodzinnej i dorocznej Polski, a także Ukrainy (Zimoń 1989-1990, 252-55; tenże 1980, 223-24; Kupisiński 2009a, 177).

Problematykę pogrzebową na terenie Polski opracowano w dwóch rozprawach habilitacyjnych: ks. Jan Perszon (*Na brzegu życia i śmierci. Zwyczaje, obrzędy oraz wierzenia pogrzebowe i zaduszkowe na Kaszubach*, Lublin 1999) oraz ks. Zdzisław

Kupisiński (*Śmierć jako wydarzenie eschatyczne. Zwyczaje, obrzędy i wierzenia pogrzebowe oraz zaduszkowe mieszkańców regionu opoczyńskiego i radomskiego*, Lublin 2007), jednej pracy doktorskiej Anny Dolaty (*Życie pozagrobowe w polskiej religijności ludowej*, Lublin 2013) oraz pracy licencjackiej Karoliny Kowalczyk (*Zwyczaje, obrzędy i wierzenia pogrzebowe w parafii Orchowiec, archidiecezja lubelska*), Lublin 2013). W pięciu pracach doktorskich podjęto się opracowania zwyczajów, obrzędów i wierzeń dorocznych – na ziemi pszczyńskiej (ks. Antoni Dudek TChr), w regionie wejherowskim (ks. Jan Perszon), w dekanacie gorzowskim – diecezja gliwicka (ks. Franciszek Jędrak); okresu od Adwentu do Wielkanocy w regionie opoczyńskim (ks. Zdzisław Kupisiński)², w regionie gródeckim – diecezja kamieniecko-podolska na Ukrainie (Svitlana Snigurska); zwyczajów, obrzędów oraz wierzeń adwentowych i bożonarodzeniowych w regionie tomaszowskim na Zamojszczyźnie (Józef Nowak)³; okresu Bożego Narodzenia w regionach Nadsania i Bojkowszczyzna w województwie lwowskim na Ukrainie (ks. Taras Borovets). Ponadto powstało 78 prac magisterskich dotyczących różnych zagadnień z zakresu kultury społecznej i duchowej Polski, Ukrainy i Litwy, a mianowicie: tematyka obrzędowości adwentowej i bożonarodzeniowej (43 prace, w tym jedna z Litwy i Ukrainy), obrzędowości wielkopostnej i wielkanocnej (13 prac), obrzędowości agrarnej (5 prac), obrzędowości pogrzebowej (3 prace), wierzeń ludowych (6 prac o demonologii ludowej i jedna praca o urokach), religijnej sztuki ludowej (2 prace). Kwestie zwyczajów i obrzędów weselnych podejmuje monografia Zdzisława Kupisińskiego i Jana Łuczковского *Zwyczaje, obrzędy i wierzenia weselne w Opoczyńskim. Tradycja a współczesność* oraz trzy prace magisterskie i jedna licencjacka z innych regionów Polski, punkrockowa subkultura młodzieżowa wybranych grup (jedna praca), sekty (jedna praca) oraz religia Słowian (jedna praca), (Kupisiński 2009a, 177).

Powstałe prace opierają się przede wszystkim na materiałach empirycznych, zebranych podczas stacjonarnych etnograficznych badań terenowych trwających od dwóch do trzech miesięcy w przypadku prac magisterskich, od sześciu miesięcy do roku w przypadku prac doktorskich, a w pracach habilitacyjnych – od dwunastu do czternastu miesięcy. Dotychczas eksploracje prowadzone były w następujących regionach Polski: Kurpie Zielone, Warmia, Kociewie, Kaszuby, Wielkopolska, Szczecin, Mazowsze, Lubelszczyzna, Tarnowskie, Przemyskie, Bieszczady, Sandomier-

² Praca doktorska ks. Z. Kupisińskiego została opublikowana w dwóch książkach: *Adwent i Boże Narodzenie w regionie opoczyńskim. Studium religijności ludowej*. Warszawa: Verbinum 1997; *Wielki post i Wielkanoc w regionie opoczyńskim. Studium religijności ludowej*. Warszawa: Verbinum 2000.

³ Praca doktorska J. Nowaka została opublikowana w Studiach Religiologicznych nr 5: *Adwent i Boże Narodzenie w regionie tomaszowskim. Studium religijności ludowej*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 2003.

skie, Podlasie, Zamojszczyzna, Sieradzkie, Łęczyckie, Opoczyńskie, Radomskie, Świętokrzyskie, Krakowskie, Skalne Podhale, Pogórze Karpackie, Beskid Śląski, Górny Śląsk, Opolskie oraz Podole – w parafiach Żyszczyńce, Mudrygłowy i Bułakury (diecezja kamieniecko-podolska), Nadsanie i Bojkowszczyzna na Ukrainie (Kupisiński 2009a, 178; tenże 2010, 44).

Wyniki prac badawczych są publikowane w artykułach i monografiach, jak również podczas organizowanych konferencji naukowych, gdzie w referatach podejmowane są tematy dotyczące religijności ludowej i wówczas dokonuje się prezentacji wyników badań prowadzonych zarówno przez naszą Katedrę, jak i inne ośrodki akademickie w Polsce. W ostatnim dziesięcioleciu odbyły się następujące konferencje poświęcone tej problematyce, a zorganizowane przez pracowników Katedry Historii i Etnologii Religii KUL: 24.10.2008 r. – „Badania nad religiami Afryki oraz religijnością ludową Polski i Ukrainy. W 50-lecie reaktywacji Katedry Historii i Etnologii Religii KUL”; 25.10.2010 r. – „Badania religiologiczne w Polsce” z okazji 70-lecia urodzin ks. prof. dr. hab. Henryka Zimonia i wręczenie mu Księgi pamiątkowej przez pracowników Katedry Religioznawstwa; 10-11.03.2014 – „Potrzeba religii. Dynamika praktyk religijnych i rytualnych” oraz Katedry Religioologii i Misjologii: 09.05-10.05.2016 r. – „Chrześcijaństwo w religijności ludowej – 1050 lat po Chrście Polski”. Referaty z konferencji w postaci poszerzonych artykułów zostały opublikowane w monografiach przez Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

3. METODY BADAWCZE I TEMATYKA BADAŃ

Podjmując się napisania pracy magisterskiej lub doktorskiej opartej na zebranych materiale faktograficznym, studenci seminarium z religioznawstwa, po zapoznaniu się z metodyką badań terenowych oraz literaturą przedmiotu, przygotowują odpowiedni kwestionariusz, który podczas eksploracji niejednokrotnie bywa korygowany, bowiem w terenie zdobywa się nowe informacje. Podczas badań etnograficznych stosuje się kilka metod badawczych, gdyż należy udokumentować, dlaczego z zebranego materiału faktograficznego wyciągnięto takie, a nie inne wnioski. Wieloaspektowe podejście do przedmiotu badań daje możliwość weryfikacji diagnozy zjawisk, co pozwala na wzmocnienie i uwiarygodnienie wniosków (Kostera 2003, 39-41; Pieter 1975, 74-81; Kupisiński 2009b, 114-22).

W badaniach etnograficznych wypowiedzi indagowanych stanowią znaczną część materiałów źródłowych. Informacje zbiera się zarówno w trakcie rozmowy, wywiadu zorganizowanego w sposób bardziej sformalizowany, jak i za pomocą kwestio-

nariusza. Zaletą wywiadu jest to, że można stwarzać warunki, w których występuje zachowanie werbalne lub niewerbalne z respondentami. Dobór osób badanych uzależniony jest od przedmiotu badań. Dawne zwyczaje związane z tradycją religijną, jak i te znajdujące się na pograniczu religii i magii pozostały w pamięci najstarszego pokolenia, które odwołuje się często do czasów swej młodości, a nawet przekazu rodziców. Wywiady przeprowadza się także z młodym pokoleniem, aby w ten sposób uchwycić przemiany zachodzące w religijności ludowej (Kopczyńska-Jaworska 1971, 36-41; Kostyra 2003, 108-15; Kupisiński 1995, 145-46; tenże 2009, 178-79).

Do opracowania zebranego materiału faktograficznego wykorzystuje się metodę analizy i krytyki piśmiennictwa, aby za jej pomocą stwierdzić autentyczność zebranej faktografii. Pomocą w interpretacji źródeł staje się także metoda obserwacji uczestniczącej i ukrytej. Krytyczne spojrzenie na zebrany materiał faktograficzny nadaje mu bardziej naukowy charakter i ogranicza elementy subiektywizmu (Majka 1975, 97; Kupisiński 2009, 178; tenże 2009b, 122-24). Pragnąc skonfrontować zebrany materiał z obrzędowością ludową w regionach i krajach sąsiednich, korzysta się z metody porównawczej (Pieter 1967, 127-129; tenże 1975, 97; Kupisiński, 2009b, 124). Pomocna jest również metoda fenomenologiczna i metody nauk teologicznych. Metoda fenomenologiczna polega na opisie i oglądzie tego, co bezpośrednio dane. Podejście to różni się od naturalnego nastawienia do bezzałożeniowości. Dla fenomenologów nie istnieje jedna obiektywna rzeczywistość. Korzystając z metody fenomenologicznej zmierza się do zrozumienia i wyjaśnienia sensu oraz znaczenia badanych zjawisk kulturowych czy religijnych (Bronk 1996, 177-88; Zdybicka 1993, 109-16; Kupisiński 2009b, 124-26). W celu pełniejszego zrozumienia religijności ludowej korzysta się też z nauk teologicznych. Respondenci, z którymi prowadzi się wywiady, to ludzie wierzący i religijni, dlatego na materialne i duchowe wytwory ich kultury należy spojrzeć w kontekście wartości chrześcijańskich, które ukształtowały ich codzienne życie. Religia bezpośrednio wpływała na powstanie i podtrzymanie wielu zwyczajów, obrzędów i wierzeń. Wiedza z zakresu nauk teologicznych pozwala badaczowi kultury ludowej lepiej zrozumieć i odróżnić praktyki religijne od praktyk magicznych, co stwarza wiele problemów badaczom nieposiadającym tej wiedzy. Studenci seminarium religioznawczego odznaczają się teologicznym przygotowaniem, a w powstających pracach doktorskich i magisterskich teologiczne elementy religijności ludowej są mocno eksponowane. Takie ujęcie wierzeń i zwyczajów w opracowaniu obrzędowości ludowej wyróżnia nasze prace spośród dotychczas powstających na innych wyższych uczelniach (Majka 1995, 222-23; Napiórkowski 1991, 61-62; Hajduk 2001, 223-24; Perszon 2010, 228-33).

W pracach dyplomowych studenci Katedry Religiologii i Misjologii starają się zwrócić uwagę na pomijaną w znacznym stopniu w dotychczasowych opracowaniach etnograficznych kulturę duchową oraz religijność ludową mieszkańców wsi. Oprócz rekonstrukcji i analizy dawniejszej obrzędowości ludowej, badacze starają się poznać współczesne zwyczaje, obrzędy i wierzenia występujące na badanych terenach oraz zwracać uwagę na znaczenie religii i Kościoła w tworzeniu i podtrzymaniu kultury ludowej, a także na oddziaływanie liturgii na codzienne życie religijne mieszkańców wsi. Andrzej Szyjewski stwierdził, że Katedra przez podjęcie badań nad kulturą duchową stała się jedynym ośrodkiem naukowym w Polsce, w którym „religijność ludowa jest najważniejszym przedmiotem badań naukowych” (Szyjewski 2004, 230).

3.1. BADANIA NAD DOROCZNĄ RELIGIJNOŚCIĄ LUDOWĄ

Jeszcze do lat 70. minionego stulecia Adwent w religijności ludowej nie był jedynie czasem przyjemnego oczekiwania na święta Bożego Narodzenia, ale okresem intensywnych praktyk religijnych, co dostrzegano w licznych uczestnictwie w rekolekcjach i rorotach, w niektórych regionach Polski posiadał nawet charakter pokutny. Powstrzymywano się od palenia papierosów, picia alkoholu, a dzieci odmawiały sobie słodyczy. Z motywów ekspiacyjnych chętnie podejmowano praktyki pokutne, by przeprosić Boga za popełnione grzechy. Aktywne uczestnictwo w adwentowej liturgii wzbudzało w wierzących ducha ofiary i potrzebę wewnętrznego oczyszczenia. Dzięki podjęciu etnograficznych badań nad obrzędowością adwentową dostrzega się przemiany zachodzące w religijności ludowej od minionego wieku po współczesność, kiedy okres ten nie posiada już pokutnego charakteru, a jest czasem bardziej radosnego oczekiwania na Boże Narodzenie (Kupisiński 1997, 42-44; Nowak 2003, 112-14; Dudek 1988, 101-06; Węclawik 2010, 18-22; Kuczerenko 1999, 22-44).

W bożonarodzeniowej tematyce ukazują się nie tylko dawne „polskie Betlejem”, ale i współczesną atmosferę, kiedy to dzień wigilijny utracił postny charakter. Z przeprowadzanych badań wynika, że większość rodzin zachowuje w tym dniu dawne kanony postępowania i powstrzymuje się od spożywania potraw mięsnych, podtrzymując tradycje przodków. Sposób przeżywania tego dnia ukazuje, jak umiejętnie Kościół zaadaptował dawne przedchrześcijańskie obrzędy do polskiej, bożonarodzeniowej rzeczywistości (symbolika choinki, święte wieczory, kolędowanie). Ich wykorzystanie sprawiło, iż święta stały się najbogatsze w zwyczaje, obrzędy i wierzenia w całym roku liturgicznym (Kupisiński 1997, 56-79; tenże 2013, 319-26; Kuczerenko 1999, 45-66; Zadrożyńska 2000, 39-70; Smyk 2009, 66-71).

W bożonarodzeniowym okresie, który w tradycji ludowej rozpoczyna Wigilia, a kończą „ostatki”, istnieje wiele zwyczajów, obrzędów i wierzeń. Niektóre z nich swą genezą sięgają nawet czasów przedchrześcijańskich (kult zmarłych, zwyczaje vegetacyjne). Okres Bożego Narodzenia posiada bogactwo myśli teologicznych, które zostały wyrażone w tradycyjnej obrzędowości, m.in. w sposobie przygotowania mieszkania do wieczery wigilijnej, organizowaniu jasełek, w kolędach, zespołach kolędniczych, kulcie zmarłych i innych. Kościół asymilował niektóre dawne zwyczaje do obrzędowości świątecznej oraz nadał im racjonalną i teologiczną treść, a tym samym ożywił w kulturze ludowej (Kupisiński 1997, 67-79; Zadrożyńska 2000, 58-63; Ogrodowska 2008, 90-175; Łobodziński 2010, 10-11).

Prowadzone przez studentów naszej specjalizacji badania terenowe nad obrzędowością wielkopostną dowodzą, że jeszcze do połowy XX wieku okres ten cechował się podejmowaniem surowych praktyk religijno-ascetycznych (uczestnictwo w nabożeństwach Drogi krzyżowej, Gorzkich żalów, rekolekcjach, przystępowanie do sakramentów pokuty i Eucharystii, przestrzeganie surowego postu). Znaczące miejsce w pracach dyplomowych zajmuje opis Wielkiego Tygodnia, począwszy od Niedzieli Palmowej. Należy podkreślić, że Kościół posiadał umiejętność powiązania wątków religijnych z dawną często przedchrześcijańską wiosenną obrzędowością (topienie marzanny, rola palmy, klekrotek, pisanek i kraszanek). W ten sposób schrystianizował wiele przedchrześcijańskich zwyczajów i obrzędów ludowych, dzięki czemu przekaz ewangeliczny osadzony został w swoistej teologii ludowej (Kupisiński 2000, 56-58; Ogrodowska 2000, 242-44; taż 2009, 110-58; Tymochowicz 2017, 139-42).

Okres wielkanocny wiąże się z wieloma dawnymi zwyczajami i obrzędami ludowymi, agrarnymi, gospodarczymi, matrymonialnymi itd. W pracach dyplomowych pragniemy ukazać zwycięstwo Chrystusa nad śmiercią nie tylko z punktu widzenia teologa, ale również odszukać tę symbolikę w obrzędowości ludowej. Treści o zmartwychwstaniu Chrystusa przenikają kulturę ludową, co widoczne jest w sztuce, muzyce, poezji, opowiadaniach czy rekwizytach. W dotychczasowych etnograficznych opracowaniach ze względu na ateistyczny światopogląd, narzucony w naszym kraju przez władzę ludową, temat ten niejednokrotnie bywał przemilczany, a przecież to zwycięstwo Chrystusa ukazuje wiele zwyczajów i obrzędów ludowych (symbolika święconki, wody, ognia). Uczestnictwo w religijnych obrzędach mobilizowało do osobistego zmartwychwstania do nowego życia (Kupisiński 2000, 109-10; Perszon 1994, 88-89; Gloger 1900, 181; Kolberg 1885, 137; Bystron 1947, 153).

Analizując zwyczaje i wierzenia agrarne w dorocznej obrzędowości, dostrzega się, że mieszkańcy wsi odczuwali bliskość Boga jako Stwórcy i opatrnościową funkcję, jaką Wszechmocny roztaczał nad nimi. Między innymi uwidacznia się to

w stwierdzeniu ludzi pracujących na roli, że „człowiek sieje, a Bóg daje wzrost”. Prowadząc badania terenowe, badacz uczestniczył w wielu rytuałach i obrzędach agrarnych, co pozwoliło mu trafniej oddać ich istotę i zakwalifikować je jako religijne bądź magiczne. W dotychczasowych publikacjach w obrzędowości agrarnej postrzegano wiele czynności magicznych, co nie zawsze okazywało się prawdziwe i zgodne z rzeczywistością. Przez niektórych błogosławieństwo ziarna przed zasiewem czy ziemniaków przed sadzeniem (gospodarz czynił nad ziarnem i ziemniakami znak krzyża i kropił wodą święconą, wypowiadając słowa modlitwy) uznawane było za praktyki magiczne, co nie jest zgodne z rzeczywistością. Gospodarz powierzał los rzuconego w glebę ziarna Stwórcy, aby go strzegł i dał obfity plon. Czyniąc znak krzyża, w modlitwie prosił Boga o opiekę nad nim samym, gospodarstwem czy gruntami rolnymi. Święta kościelne określały terminy podejmowanych prac polowych. „Współpracę” gospodarza z Bogiem w kwestii wzrostu plonów ziemi i pomysłowości w gospodarstwie dostrzec można w licznych uczestnictwie mieszkańców wsi w nabożeństwach w intencji urodzajów (dni krzyżowe, obrzęd poświęcania pól i zakopywanie fragmentów tekstów Ewangelii w kopcach granicznych pól wioski) (Kupisiński 1995, 151; tenże 2000, 98-104; Perszon 1992, 9-12; tenże 2010, 233; Sakowicz 2017, 230-31).

Prezentując doroczną obrzędowość ludową i tematykę badawczą Katedry, należy podkreślić, że znaczące miejsce zajmuje w niej problematyka zaduszkowa i pogrzebowa (Perszon 1999; Kupisiński 2007). Zanim na ziemiach Słowian ukształtowało się chrześcijaństwo, święta ku czci zmarłych obchodzono kilka razy w ciągu roku. W Kościele katolickim skoncentrowano je na uroczystości Wszystkich Świętych (1 XI) i Dniu Wszystkich Wiernych Zmarłych (Zaduszki) (2 XI). W obecnej ludowej obrzędowości zaduszkowej pozostało wiele zwyczajów i praktyk, które po nadaniu im chrześcijańskiej interpretacji tworzą współczesną obyczajowość. Jeszcze na początku XX wieku pamięć o zmarłych okazywano między innymi: w przyozdabianiu mogił świerkowymi gałązkami, kwiatami, paleniu ognisk, urządzeniu dla nich uczt – tzw. obiat żałobnych, obdarowywaniu „dziadów” i ubogich obrzędowym chlebem. W zwyczaju rzucania na grób świerkowych gałązek etnologowie dopatrują się pozostałości dawnych magicznych praktyk symbolicznego dorzucania drewna do palonych zwłok. Ogień rozpalany na grobach miał rozświećlać mrok, ogrzewać zziębnięte dusze, ale i zabezpieczać przed działaniem złych mocy. Na mogiły przynoszono produkty żywnościowe, przysypywano je ziemią i pozostawiano przodkom do konsumpcji. Wypiekano pieczywo obrzędowe, tzw. podpłomyki, w celu obdarowania nimi żebraków (Perszon 1999, 287-303; Kupisiński 2007, 335-48; Ogrodowska 2000, 157-260).

W powstających w naszej Katedrze pracach dyplomowych studenci starają się nie tylko o zebranie materiału faktograficznego odnoszącego się do przeszłości, ale go analizują i interpretują, zwracając uwagę na asymilację dawnych zwyczajów do współczesnej ludowej tradycji. I tak obdarowywanie ubogich pieczywem obrzędowym zostało zastąpione składaniem księdzu ofiary pieniężnej na tzw. wypominki. Starsi respondenci twierdzili, że zapalając na mogiłach znicze, przynosi się ulgę cierpiącym duszom. Dziś płonące znicze symbolizują nie tylko światłość wiekuistą i życie wieczne, ale przede wszystkim przebywanie w niebie ze zmartwychwstałym Chrystusem, będącym Światłością świata. Blask świecy ma rozpraszać mroki podziemia, prowadzić do pełni światła, jakim dla chrześcijan jest Chrystus. Dziś kwiaty i gałązki zieleni na grobach symbolizują życie wieczne, ukazują niewinność i ostateczne zwycięstwo zmarłych po odbytej już przez nich życiowej wędrówce, prowadzącej do pełni życia w miłości i harmonii, charakterystycznych dla pierwotnego stanu natury, jaki istniał w raju pomiędzy człowiekiem i Stwórcą. Cmentarz – miejsce spoczynku zmarłych – przyozdabia się nie tylko ze względu na pamięć o nich, ale przede wszystkim z uwagi na sprawowaną tam w święto zmarłych liturgię i zanoszone w ich intencji modlitwy. Groby kryjące prochy bliskich, przystrojone kwiatami i wiązkami oraz płonące znicze są wyrazem czci dla zmarłych, a najlepszym dowodem pamięci o nich jest modlitwa (Perszon 1999, 290-99; Kupisiński 2007, 336-40; Plucińska 2014, 228-33).

Obecnie Dzień Zaduszny ukazuje świadectwo miłości ludzi żyjących względem tych, którzy odeszli; miłości, która jest silniejsza niż śmierć. Racjonalne uzasadnienie wiary w życie wieczne zachęca na co dzień do ogarnięcia myślą zmarłych, ofiarowania im daru serca, jakim jest dla wierzących modlitwa osobista oraz modlitwa wspólnoty eklezjalnej. Współczesną formalną treść świętowania pamięci zmarłych określa liturgia Kościoła, a dawne zwyczaje i wierzenia związane ze świętami zmarłych rozpatrywane są w duchu nowotestamentalnej soteriologii (Plucińska 2014, 231-33; Kupisiński 2007, 345-52; Perszon 1999, 298-301).

Z przeprowadzonych badań terenowych wynika, że pamięć o zmarłych nie ogranicza się tylko do rytuałów pogrzebowych, ale zachowywana jest przez cały rok obrzędowy, a dziś – liturgiczny. Elementy zaduszkowe z różnym natężeniem w postaci zwyczajów i wierzeń można zaobserwować w całym roku kalendarzowym. Szczególne miejsce w religijności ludowej i pamięci o zmarłych mają uroczystości Wszystkich Świętych i Dzień Zaduszny wraz z oktawą tego święta. Z przeprowadzonych badań wynika, że pomimo zaniku dawnych tradycji zarówno pogrzebowych, jak i zaduszkowych, niemogących sprostać współczesnemu racjonalizmowi, obserwuje się powstanie nowych zwyczajów związanych ze śmiercią, a wpisanych w liturgię Kościoła (częste zamawianie Mszy świętych, ofiarowanie odpustów za

duże w czyścicu cierpiące, wypominki, odwiedzanie grobów) jako odpowiedź człowieka na pragnienie życia wiecznego (Plucińska 2014, 231-33; Perszon 1999, 301; Kupisiński 2005, 207-08).

3.2. RYTUAŁY PRZEJŚCIA

W Katedrze Religiologii i Misjologii zajmujemy się także problematyką związaną z rytuałami przejścia, a wśród nich tematyką obrzędów weselnych i pogrzebowych. Obrzędowość weselna z terenu Polski to temat, który został podjęty w trzech pracach magisterskich, jednej licencjackiej oraz w monografii autorstwa Zdzisława Kupisińskiego i Jana Łuczковского *Zwyczaj, obrzędy i wierzenia weselne w Opoczyńskim. Tradycja a współczesność*.

Zarówno w polskiej tradycji, jak i w kulturach właściwych innym krajom, zawarciu związku małżeńskiego towarzyszy bogactwo zwyczajów, obrzędów i wierzeń, stanowiących swoistą obyczajowość charakterystyczną dla określonego regionu czy kraju. W powstaniu tego związku istotną rolę odgrywały zarówno względy religijne, ekonomiczne, jak i obyczajowe, charakterystyczne dla społeczności lokalnej czy przynależności rodowej. Dlatego oprócz przedstawienia poszczególnych etapów składających się na obrzędowość weselną: zaloty, zwiady lub zmówiny, swaty, zaręczyny, zapowiedzi, zaproszenie na ślub, wieczór panieński i kawalerski, błogosławieństwo, orszak ślubny, zaślubiny, uczta weselna, oczepiny, przenosiny albo osiedliny zwraca się również uwagę na wartości duchowe i religijne małżeństwa (Kupisiński 2016, 23-167; tenże 2017b, 68-69; Plucińska 2014, 16-77; Tymochowicz 2013, 56-66).

Dla chrześcijan małżeństwo posiada charakter sakramentu i jest znakiem jedności Boga z człowiekiem w Osobie Boga-Człowieka. Dla rodzin katolickich niezwykle znaczenie niosło zawarcie związku małżeńskiego w Kościele. Do obrzędów liturgicznych przygotowywano się według powszechnie przyjętego scenariusza, a oprawie pozaliturgicznej towarzyszyła bogata sfera wierzeniowa przekazywana z pokolenia na pokolenie, sprawowane obrzędy miały na celu pomnożenie szczęścia i błogosławieństwa Bożego dla młodej pary (Kupisiński 2016, 97-111; tenże 2017a, 58-68; Plucińska 2014, 44-57; Ogrodowska 2007, 170-81).

W pracach dyplomowych, w oparciu o materiał źródłowy odwołujący się przede wszystkim do własnych etnograficznych stacjonarnych badań terenowych studentów i pracowników naukowych Katedry, odtwarzamy nie tylko dawny scenariusz obrzędowości weselnej, ale także przedstawiamy zachodzące przemiany obyczajowe związane zarówno z przygotowaniem do zaślubin, jak i samym weselem,

a także przemiany związane z modelem rodziny, gdyż coraz więcej osób zrywa z tradycją, a większy nacisk kładzie na realizację własnych potrzeb, autonomię i niezależność w związku. Rozluźnienie starych norm i tradycji zyskuje aprobatę. Podkreślenie sakramentalnego znaczenia małżeństwa wydaje się być powinnością dla opracowań tejsze obrzędowości powstających w naszej Katedrze, zważywszy, że we współczesnym świecie obserwuje się desakralizację zachowań, postaw czy funkcji religijnych. Zaakcentowanie treści religijnych w obrzędowości weselnej różni nasze opracowania od powstających na innych uczelniach czy naukowych opracowań tworzonych przez etnologów bądź religioznawców (Kupisiński 2017a, 70-71; Plucińska 2014, 47-51).

W ostatnim czasie w szerszym zakresie została objęta stacjonarnymi etnograficznymi badaniami terenowymi problematyka śmierci i obrzędowości zaduszkowo-pogrzebowej (Opoczyńskie, Radomskie, Kaszuby, Podkarpacie, Podlasie, Lubelszczyzna). Śmierć, jako samodzielne zjawisko graniczne, jest jedna i ta sama, niezależnie od wieku czy miejsca jej występowania. Temat śmierci pojawia się w codziennych rozmowach – najczęściej, gdy odchodzi od nas ktoś bliski bądź podczas czytania gazetowego nekrologu. Pomimo iż mamy świadomość, że wszyscy prędzej czy później umrzemy, to jednak na myśl o własnej śmierci ogarnia nas niepokój. Na ogół człowiek chciałby ją odłożyć „na później”.

Analizując fenomen śmierci, dostrzega się pewną złożoność wynikającą z występowania obok siebie wierzeń sięgających czasów przedchrześcijańskich oraz współczesnych, opartych na przekazie biblijnym i nauce Kościoła katolickiego. W przeprowadzonych badaniach starano się zaprezentować, czym jest śmierć dla mieszkańców badanych regionów. Podjęto próbę znalezienia odpowiedzi na pytanie, co kryje się za ich zewnętrzną formą, oraz dotarcia do źródeł bogatej sfery wierzeniowej rytuałów pogrzebowych. Przez podjęcie badań nad obrzędowością funeralną można jeszcze odzyskać czy zrekonstruować dawne zwyczaje i obrzędy na podstawie informacji uzyskanych od najstarszego pokolenia, a także dzięki odwołaniu do starych modlitewników czy rękopisów zawierających pieśni oraz modlitwy wykorzystywane podczas nabożeństw sprawowanych przy umarłym (Kupisiński 2006, 145-47; tenże 2007, 446-48; Perszon 1999, 375-85).

Zebrany materiał faktograficzny stanowi cenną dokumentację obrzędów pogrzebowych. Przez podjęcie badań nad tą problematyką udało się zgromadzić istotne informacje ukazujące tradycyjny model umierania oraz poznać wyobrażenia mieszkańców tych regionów na temat śmierci i życia pozagrobowego. Ukazanie sfery wierzeniowej związanej ze śmiercią wymagało poznania wartości wyznawanych przez indagowanych, tworzących aksjologię życiowych pryncypiów, co umożliwiło bardziej trafne odczytanie idei, jakie kryły się w zwyczajach i obrzędach funeral-

nych. Dawne wierzenia eschatyczne, choć w niektórych przypadkach były niezgodne z nauką chrześcijańską (znaki zapowiadające śmierć, metody przyspieszające konanie), wskazują na koegzystencję starych wierzeń z obrzędowością współczesną związaną z tajemnicą śmierci i życia pozagrobowego (Perszon 1999, 376-85; Kupisiński 2007, 436-41).

*

Prezentowane w pracach dyplomowych oraz publikacjach pracowników naukowych obrzędy doroczne, a także rytuały przejścia oraz towarzyszące im religijne praktyki ukazują bogactwo kultury duchowej mieszkańców wsi. Zachodzące w ostatnim stuleciu przemiany społeczno-gospodarcze oraz postępująca modernizacja wsi doprowadziły do znacznego przeobrażenia jej kulturowego oblicza, a także odesłały w zapomnienie wiele dawnych obrzędów i zwyczajów, co negatywnie wpłynęło także na osłabienie religijności ludowej.

Przez wiele wieków Wigilia Bożego Narodzenia posiadała rodzinny charakter, a ów dzień uważany był za najpiękniejszy w roku. Wspólna wieczerza i łamanie się opłatkiem, składanie sobie nawzajem życzeń, puste miejsce przy stole przeznaczone dla nieobecnego oraz śpiew kolęd jednoczyły zgromadzonych przy wspólnym posiłku. Skarbiec religijnej i kulturowej tradycji przekazywanej z pokolenia na pokolenie sprawiał, że na Boże Narodzenie do domu rodzinnego – o ile było to możliwe – przyjeżdżano z odległych zakątków Polski, a nawet spoza granic naszego kraju, aby reaktywować ludową, świąteczną tradycję i w rodzinnym gronie z najbliższymi przywitać przychodzącego do człowieka Boga Zbawiciela. Przedmioty oraz zachowania symboliczne obecne podczas wieczerzy wigilijnej czy w przygotowaniu święconki i śniadania wielkanocnego zawierają treści rodzinne, podkreślają więź i bliskość, które połączone z treściami religijnymi nadają tym świętom swoistą atmosferę.

W podejmowanych tematach obrzędowości pogrzebowej zostało ukazane przeżywanie śmierci w tradycji ludowej, na co składają się jej zapowiedzi, chwila konania, zgon, przygotowanie ciała zmarłego, czuwanie modlitewne przy zmarłym oraz pochówek. Zwraca się uwagę na przenikanie się dawnych ludowych wierzeń związanych ze śmiercią ze współczesnymi treściami religijnymi opartymi na odnowionej liturgii pogrzebowej Kościoła katolickiego. Połączone dwie tradycje ukazują żywą wiarę w życie pozagrobowe, która nadaje sens ziemskiej egzystencji człowieka. Wiarę w życie pozagrobowe potwierdzają dowody na istniejącą potrzebę kontaktu żywych ze zmarłymi na przestrzeni całego roku kalendarzowego. Zmarłych przywoływano na święta rodzinne oraz kościelne, wierząc w realną ich obecność oraz wzajemne przenikanie świata pozazmysłowego ze światem ziemskim.

Pielęgnowanie obrzędowości rodzinnej i religijności ludowej wypracowanych przez pokolenia stanowi podstawę i przejaw ciągłości rodzinnego oraz religijnego dziedzictwa oraz tożsamości kulturowo-etnicznej mieszkańców wsi, jak również społeczeństwa, w którym żyje rodzina czy Polacy poza granicami naszego kraju.

BIBLIOGRAFIA

- BRONK, Andrzej (1996). *Nauka wobec religii. Teoretyczne podstawy nauk o religii*. Lublin: TN KUL, 1996.
- BYSTROŃ, Jan Stanisław (1947²). *Kultura ludowa*. Warszawa: Trzaska, Evert i Michalski.
- DUDEK, Antoni (1988). „Zwyczaje i obrzędy adwentowe na ziemi pszczyńskiej.” W: *Z badań nad religijnością ludową*. Red. Henryk Zimoń, 101-15. Warszawa: Verbinum.
- GLOGER, Zygmunt (1900). *Rok polski w życiu, tradycji i pieśni*. Warszawa: Wydawnictwo Jan Fiszer.
- HAJDUK, Zygmunt (2001). *Ogólna metodologia nauk*. Lublin: TN KUL.
- Katechizm Kościoła Katolickiego* (2012). Poznań: Pallottinum (skrót KKK).
- KOLBERG, Oskar (1885). *Dzieła wszystkie*, t. XXIV: *Mazowsze*, cz. 1. Kraków: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza Polskie Wydawnictwo Muzyczne.
- KOPCZYŃSKA-JAWORSKA, Bronisława (1971). *Metodyka etnograficznych badań terenowych*. Warszawa–Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- KOSTERA, Monika (2003). *Antropologia organizacji. Metodologia badań terenowych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- KUCZERENKO, Maria (1999). *Zwyczaje, obrzędy oraz wierzenia adwentowe i bożonarodzeniowe w parafii Gwizdów*. Gwizdów: Parafia Rzymskokatolicka w Gwizdowie.
- KUPISIŃSKI, Zdzisław (1995). „Badania etnograficzne nad religijnością ludową w regionie opoczyńskim.” W: *Między antropologią a filozofią i historią. Prezentacja lubelskiego środowiska antropologii kulturowej*. Red. Krzysztof Jarosław Brozi, 145-52. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- KUPISIŃSKI, Zdzisław (1997). *Adwent i Boże Narodzenie w regionie opoczyńskim. Studium religijności ludowej*. Warszawa: Verbinum.
- KUPISIŃSKI, Zdzisław (2000). *Wielki post i Wielkanoc w regionie opoczyńskim. Studium religijności ludowej*. Warszawa: Verbinum.
- KUPISIŃSKI, Zdzisław (2005). „Elementy zaduszkowe w dorocznej obrzędowości ludowej regionu opoczyńskiego.” W: *Werbiści a badania religiologiczne*. Red. Adam Wąs SVD, 189-211. Warszawa: Verbinum.
- KUPISIŃSKI, Zdzisław (2006). „Zwyczaje i obrzędy związane ze śmiercią i pogrzebem według tradycji w Radomsku.” W: *Rytuał. Przeszłość i teraźniejszość*. Red. Marian Filipiak, Maciej Rajewski, 145-67. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- KUPISIŃSKI, Zdzisław (2007). *Śmierć jako wydarzenie eschatyczne. Zwyczaje, obrzędy i wierzenia pogrzebowe oraz zaduszkowe mieszkańców regionu opoczyńskiego i radomskiego*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- KUPISIŃSKI, Zdzisław (2009a). „Badania Katedry Historii i Etnologii Religii nad religijnością ludową.” W: *Badania nad religiami Afryki oraz religijnością ludową Polski i Ukrainy*. Red. Henryk Zimoń SVD, Zdzisław Kupisiński SVD, Stanisław Grodz SVD, 175-95. Lublin: TN KUL.
- KUPISIŃSKI, Zdzisław (2009b). „Metody badawcze stosowane w pracach dydaktycznych z etnologii religii.” *Roczniki Teologii Fundamentalnej i Religiológii*. 56, 1:111-29.
- KUPISIŃSKI, Zdzisław (2010a). „Fenomen polskiej religijności ludowej.” *Ateneum Kapłańskie* 155, 2/609: 216-27.

- KUPISIŃSKI, Zdzisław (2010b). „Życiorys i działalność naukowa księdza profesora Henryka Zimonia SVD”. W: *Pluralizm kulturowy i religijny współczesnego świata. Księga pamiątkowa dedykowana księdzu profesorowi Henrykowi Zimoniowi SVD w 70. Rocznicę urodzin*. Red. Zdzisław Kupisiński, Stanisław Grodz, 22-45. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- KUPISIŃSKI, Zdzisław (2013). „Wigilia Świąt Bożego Narodzenia jako wyraz tożsamości kulturowej mieszkańców regionu opoczyńskiego.” W: *Niematerialne dziedzictwo kulturowe. Identyfikacja – dokumentacja – ochrona – interpretacja – pojęcia – poglądy*. Red. Krzysztof Braun, 316-28. Warszawa–Węgorzewo: Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego.
- KUPISIŃSKI, Zdzisław, ŁUCZKOWSKI, Jan (2016). *Zwyczaje, obrzędy i wierzenia weselne w Opocznym. Tradycja a współczesność*. Opoczno: Muzeum Regionalne w Opocznie.
- KUPISIŃSKI, Zdzisław (2017a). „Małżeństwo sakramentalne w polskiej obyczajowości ludowej.” W: *Chrześcijaństwo w religijności ludowej – 1050 lat po chrzcie Polski*. Red. Zdzisław Kupisiński SVD, 57-73. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- KUPISIŃSKI, Zdzisław (2017b). „Zwyczaje zalotne i matrymonialne w obrzędowości weselnej jako wyraz tożsamości mieszkańców Opoczyńskiego.” W: *Współczesne konteksty tożsamości społeczno-kulturowych*, t. 10. Red. Małgorzata Dziekanowska, Marta Wójcicka, 59-71. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- ŁOBODZIŃSKI, Józef (2010). „Bogactwo ludowej teologii i pobożności.” *Ateneum Kapłańskie* 155, 1/608: 7-12.
- ŁUKASZYK, Romuald (1968). „Pięćdziesięciolecie teologii fundamentalnej na KUL (1919-1968).” *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* 15, 2: 5-53.
- MAJKA, Józef (1995). *Metodologia nauk teologicznych*. Wrocław: Wydawnictwo TUM.
- NAPIÓRKOWSKI, Stanisław Celestyn OFMConv (1991). *Jak uprawiać teologię?* Wrocław: Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej.
- NOWAK, Józef (2003). *Adwent i Boże Narodzenie w regionie tomaszowskim. Studium religijności ludowej*. Lublin: TN KUL.
- OGRODOWSKA, Barbara (2000). *Zwyczaje, obrzędy i tradycje w Polsce. Mały słownik*. Warszawa: Verbinum.
- OGRODOWSKA, Barbara (2007). *Polskie tradycje i obyczaje rodzinne*. Warszawa: Sport i Turystyka – MUZA SA.
- OGRODOWSKA, Barbara (2008). *Radość wszelkiego stworzenia. Rzecz o adwencie i Bożym Narodzeniu – historia, tradycja, obyczaj polski*. Warszawa: Verbinum.
- OGRODOWSKA, Barbara (2009⁴). *Polskie obrzędy i zwyczaje doroczne*. Warszawa: Sport i Turystyka – MUZA SA.
- PERSZON, Jan (1992). *Na imię Boszczi. Zwyczaje i obrzędy agrarne na Ziemi Wejherowskiej*. Luzino: Druk Pektor Lublin.
- PERSZON, Jan. (1994). *Jastrzę na helu. Wielki Post i okres Wielkanocy na Półwyspie Helskim*. Lublin–Jastarnia: Urząd Miasta i Gminy Jastarnia.
- PERSZON, Jan. (1999). *Na brzegu życia i śmierci. Zwyczaje, obrzędy oraz wierzenia pogrzebowe i zaduszkowe na Kaszubach*. Pełplin–Lublin: TN KUL.
- PERSZON, Jan (2010). Pobożność ludowa – zmierzch czy transformacja? *Ateneum Kapłańskie* 155, 2/609: 228-46.
- PIETER, Józef (1975). *Zarys metodologii pracy naukowej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- PIETER, Józef (1967). *Ogólna metodologia pracy naukowej*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- PLUCIŃSKA, Aldona Jadwiga (2014). *Polskie zwyczaje rodzinne*. Łódź: Księży Młyn Dom Wydawniczy.
- SAKOWICZ, Eugeniusz (2017). „Polska ludowa teologia i pobożność.” W: *Chrześcijaństwo w religijności ludowej – 1050 lat po chrzcie Polski*. Red. Zdzisław Kupisiński SVD, 227-233. Lublin: Wydawnictwo KUL.

- SMYK, Katarzyna (2009). „Bożonarodzeniowa choinka – domową osią świata.” W: *O wyższości świąt Bożego Narodzenia*. Red. Aleksandra Kędzierska, Irmina Wawrzyńczyk, 61-75. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- SZYJEWSKI, Andrzej (2004). „*Religious Ethnology in Poland; the Issues of Folk Religion*”. W: *Ethnology of Religion; Studies in Ethnology*. Red. Gábor Barna, 222-48. Budapest-Szeged.
- TYMOCHOWICZ, Mariola (2013). *Lubelska obrzędowość rodzinna w kontekście współczesnych przemian*. Lublin: Lubelskie Towarzystwo Naukowe.
- TYMOCHOWICZ, Mariola (2017). „Posty religijne w kulturze ludowej.” *Roczniki Teologiczne*, 64, 9:137-146.
- WĘCŁAWIK, Józef (2010). „Tradycja i zmiana obrzędowości adwentowej w perspektywie pobożności ludowej.” *Ateneum Kapłańskie* 155, 1/608: 13-25.
- ZADROŻYŃSKA, Anna (2000). *Świąty, zaświąty. O tradycji świątowań w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Książkowe Twój Styl.
- ZDYBICKA, Zofia Józefa (1993). *Człowiek i religia. Zarys filozofii religii*. Lublin: TN KUL.
- ZIMOŃ, Henryk (1980). „Działalność Instytutu Anthropolos.” W: *Działalność Instytutu Anthropolos w dziedzinie lingwistyki, etnologii i religioznawstwa*. Red. Henryk Zimoń, 212-23. Pieniężno: Seminarium Duchowne Księży Werbistów.
- ZIMOŃ, Henryk (1985). „Religioznawstwo w szkołach średnich i wyższych.” *Zeszyty Naukowe KUL* 28, 3-4: 153-161.
- ZIMOŃ, Henryk (1989-1990). „Działalność dydaktyczna Katedry Historii i Etnologii Religii KUL.” *Lud*, 73, 251-255.
- ZIMOŃ, Henryk (2009). „Badania Katedry Historii i Etnologii Religii nad tradycyjnymi religiami Afryki Subsaharyjskiej.” W: *Badania nad religiami Afryki oraz religijnością ludową Polski i Ukrainy*. Red. Henryk Zimoń SVD, Zdzisław Kupisiński SVD, Stanisław Grodz SVD, 11-37. Lublin: TN KUL.

BADANIA NAD RELIGIJNOŚCIĄ LUDOWĄ W KATEDRZE RELIGIOLOGII I MISJOLOGII KUL

Streszczenie

Artykuł prezentuje działalność, specyfikę i tematykę badań Katedry Religii i Misjologii nad religijnością ludową. Zarówno pracownicy naukowcy, jak i studenci mogą poszczycić się znacznymi osiągnięciami w tym zakresie, o czym świadczą prace dyplomowe powstałe w Katedrze. W przypadku pracowników naukowych uwidacznia się to w obecności na konferencjach naukowych, gdzie wygłaszano referaty, które następnie ukazywały się w formie zbiorowych publikacji. Wiele artykułów z zakresu obrzędowości i religijności ludowej zostało opublikowanych w czasopiśmie i monografiach naukowych.

W pracach zwraca się także uwagę na przemiany, jakie nastąpiły w obrzędowości dorocznej, weselej czy pogrzebowej na przestrzeni ostatnich lat. Zmiany dokonują się na wielu płaszczyznach życia społecznego, kulturowego czy gospodarczego, nie ominęły również ludowej obrzędowości. Pomimo wkradania się w tę społeczność nowych trendów, tak często pochodzących z innych kultur, mieszkańcy wsi (w zależności od regionu Polski) na współczesny sposób reaktywują lub pielęgnują dawne zwyczaje i obrzędy ludowe. Rekonstrukcja tradycji ludowych i światopoglądu pozwala współczesnemu człowiekowi lepiej zrozumieć ludzkie zachowania w różnych kontekstach społecznych, historycznych i kulturowych, przez co zachęca do ponownego odczytania źródłowych materiałów etnograficznych, co z kolei pozwala lepiej rozpoznać i zrozumieć wiele stereotypów, zachowań i narracji obecnych we współczesnej kulturze polskiej i w przeżywaniu religii.

Słowa kluczowe: Katedra Religii i Misjologii; religijność ludowa; zwyczaje i obrzędy ludowe; obrzędowość doroczna i rytuały przejścia; etnograficzne badania terenowe.